

דבר העורכים

ציון מאה שנה למלחמת העולם הראשונה היה הזדמנות לבחון מחדש את שנות המלחמה ולכוון את הזרקור על היבטים חדשים של האירועים ועל השלכותיהם על החברה, על המנהיגים ועל פשוטי העם. מוסכם כי סדרי העולם נהפכו על פיהם בעקבות המלחמה ונוצרו חדשים, ויחד עם זאת לא נעלמו הסדרים הישנים ותהליכים קודמים אף התעצמו בחברה. אם כן, אי אפשר להגדיר את תקופת המלחמה על פי המועדים שבהם רעמו התותחים בלבד אלא יש לכלול גם את ההשלכות של הזעזועים שנמשכו למעשה עד למלחמת העולם השנייה. נכון הדבר שבעתים בעולם היהודי, ותמורות 'המלחמה הגדולה' חדרו לחיי הפרט, הקהילה והעם בכללו, ומצאו ביטוי בתהליכי מודרנה וחילון, בהגירה ובגירוש, בלאומיות ובהתמודדות עם החברה הכללית.

במשך השנים התפרסמו מחקרים מכוננים על היהודים באשר הם בזמן המלחמה, על מעורבותם במלחמה ועל ההשפעות הישירות של המלחמה עליהם; עוד לפני כשלושים שנה ציין יעקב כ"ץ שמלחמת העולם הראשונה הייתה פרשת דרכים בתולדות היהודים.¹ עם זאת זיכרון המלחמה נדחק בתודעה היהודית, בשל העיסוק הרב בזוועות השואה שהאפילו עליה ועל משמעות מלחמת העולם הראשונה בחיי העם והתמורות שקדמו לתקופת השואה עצמה. האירועים במרחבי העולם לציון מאה שנה למלחמת העולם הראשונה חידשו את המחקר, עוררו את התודעה הציבורית ופתחו דיונים מפרים להבנת המפנה בחיי העם היהודי. כנסים אקדמיים רבים נערכו בארץ ובחוץ לארץ, והיו בהם שהתמקדו ביהודים במקומות ובהיבטים השונים בתקופת מלחמת העולם הראשונה.

במכללת אפרתה, מוסד ותיק להכשרת מורים בירושלים שבעצמו נוסד בעקבות תמורות המלחמה בשנת תרפ"ד (1924), נערך כנס מחקרי בין-לאומי ובין-תחומי בפברואר 2015 בנושא "עולם מתהפך" - מלחמת העולם הראשונה והשלכותיה על העולם היהודי" על מנת להבליט את השפעות המלחמה בהיבטים המגוונים, ולא דווקא את המהלכים הצבאיים. קובץ זה הוא פרי עטם של המשתתפים בכנס ושל אחרים.

---

1. יעקב כ"ץ, 'מלחמת העולם הראשונה - על פרשת דרכים בתולדות יהודי אירופה', **יד ושם: קובץ מחקרים** כז (תשנ"ט), עמ' 6-16.

החטיבה הראשונה בקובץ מתמקדת במרחב של **מזרח איהופה** שבו חיו קרוב לשלושה רבעים של העם היהודי ערב המלחמה. שלושת המאמרים בחטיבה זו שופכים אור על המצב החברתי והרוחני של היהודים שם בעקבות הגירושים והפוגרומים שהלכו והתעצמו מראשית המלחמה ועד שנות העשרים של המאה ה-20. **בן ציון קליבנסקי** דן בגלותם של יהודי ליטא אל תוך רוסיה והשלכות מעמדם כפליטים בהעמקת תהליכי חילון שהביאו להריסת היסודות של הלמדנות הדתית שאפיינה אותם במשך דורות. **ישראל רוזנסון ומלי איזנברג ובעז טל** חושפים חומרים אישיים, עדויות וזיכרונות, המתעדים את תהפוכות המלחמה מזווית ראייה אישית למען הדורות הבאים. **רוזנסון** מביא קטעים מיומנו של הרב יחיאל סרואלוב המנסה לשקם את החינוך היהודי הדתי והעולם הרוחני של יהודי וילנה בעקבות הזעזועים שהיו מנת חלקם של יהודי ליטא במלחמה ואחריה; **איזנברג וטל** חושפים אף הם דברים של עדי ראייה בכתביד בלתי ידוע, 'מגילת פורענות', קובץ עדויות שנאספו זמן קצר לאחר מעשי הטבח בראשית שנות העשרים באזורי אוקראינה ובלארוס כחלק ממפעל תיעוד המבטא באופן ייחודי את ההתנגדות היהודית לזוועות המלחמה.

החטיבה השנייה של הקובץ עוסקת במרחב **הארץ-ישראלי** ומשקפת התפתחויות בהיסטוריוגרפיה בתחום המגדר. **מיכל בן יעקב ומרגלית שילה** מרחיבות את היריעה ומתמקדות בהשלכות המלחמה על חיי הנשים היהודיות בארץ ישראל. **בן יעקב** פורסת בפני הקוראים את מצבן המחריד של האלמנות העניות הרבות בקהילות המסורתיות בערי הקודש של הארץ וחושפת את הרשתות החברתיות הבלתי-פורמליות שהן ניצלו כאסטרטגיות קיום להתמודדות עם העוני והרעב. **שילה** בוחנת את אתגרי המלחמה בעבור קבוצות נשים אחרות, בעיקר ביישוב החדש' הציוני, ופעילותן וזהותן המגדרית בהתייחס להיסטוריוגרפיה הפמיניסטית המתפתחת בשאלת ההזדמנויות שנפתחו בפני נשים בזירה הציבורית בעת המלחמה ואחריה.

הלכי הרוח בקרב היהודים משקפים את ההתמודדויות, התקוות והניסיונות למצוא סדר בתהו ובהזו של המלחמה והשלכותיה ומוצאים את ביטויים ביצירה התרבותית והרוחנית בת הזמן. בחטיבה השלישית של הקובץ, **ספרות והגות**, נדונו סוגיות אחדות שעלו בתוך המלחמה ואחריה, הן בספרות השאלות ותשובות הרבנית, הן בשירה בסגנון יהדות ספרד הקלאסי, והן בכתביה בעיתונות היהודית. **חנן יצחקי** מביא פן קלאסי יותר של הספרות הרבנית במגוון שאלות שהובאו בפני פוסקי הדור הרבנים באשר לבעיות שהתעוררו במציאות המשתנה והחדשה שנוצרה בעקבות המלחמה. למרות השוני בסוגי השלטון במרחבים גאוגרפיים שונים (קולוניאלי, קומוניסטי, קפיטליסטי וכו'), עמדו בפני הרבנים עקרונות זהים של התמודדות בדרכי פסיקתם: שמירה על

ההלכה הקיימת, חיפוש תקדימים בתשובות קודמות, הימנעות מפסיקה או מחוסר ברירה, חידוש ההלכה, ללא תקדים מן העבר. סוגה ספרותית אחרת הובאה על ידי **רות ביתן-כהן**, החושפת קובץ שירה ייחודי, 'עת מלחמה ועת שלום' שנכתב בעת מלחמת העולם הראשונה ובעקבותיה ופורסם בשנת 1929. השירים בחוברת נכתבו בעברית בידי הרב יצחק מורעלי בעיר אלג'יר שבאלג'יריה, בחרוזים במתכונת של השירה העברית בספרד בימי הביניים לצד תרגומם לצרפתית אף היא בחרוזים. ייחודם של השירים גם בתוכן המשקף את השאיפה של הרב מורעלי לשילוב שתי התרבויות, היהודית המסורתית והצרפתית הקולוניאלית. **יצחק ש' רקנטי** בוחן את שאלת הזהות הלאומית בקרב יהודי סלוניקי שביוון תוך כדי המלחמה ואחריה ואת הניסיון לעגן את הרעיון הציוני של התנועה הרביזיוניסטית באמצעות סדרת כתבות בעיתון ציוני-רביזיוניסטי מובהק, 'פרוישראל' הנכתב בשפה הצרפתית. ייחודו של העיתון היה בקהל היעד הלא-יהודי שלו ובהשפעתו ביצירת דעת קהל.

החטיבה האחרונה של הקובץ, **זיכרון וחינוך**, שואלת בפרספקטיבה של מאה שנה, כיצד נחרתה המלחמה בזיכרון של הציבור בכלל ושל הציבור היהודי בפרט – מה נחרת ומה ראוי להיזכר? לשאלות האלה ואחרות מעלה **חברט צ'ודוס** את הדילמות של זיכרון המלחמה בדוגמה מקנדה. כיצד לזכור מלחמה שהיתה אמורה לשים קץ לכל המלחמות, ושגבתה מחיר כבד ועקוב מדם, אך כעבור עשרים שנה בלבד נחרד העולם ממלחמה ומזוועות קשות עוד יותר. צ'ודוס בוחן את ההתמודדות עם השאלות באמצעות יצירות ספרותיות וביטויים לשוניים שנטבעו, ונשאר עם השאלות מה זוכרים מהמלחמה וכיצד הונצח הזיכרון. מערכת החינוך, טוענת **ז'יליאן דוידסון**, איננה רשאית להשאיר את השאלות של זיכרון המלחמה והנצחתה פתוחות. נוכח סקר שערכה בקרב תלמידי תיכון בבתי ספר יהודיים בבריטניה ובארה"ב שבו נחשפה דלות הידיעות של התלמידים על המלחמה בכלל, על מעורבות מדינתם במלחמה ועל 'הקשר היהודי', היא קוראת לפעילות יזומה מצד אנשי חינוך ביצירת חומרי לימוד הולמים ובהנגשתם לציבור הרחב בכלל ולתלמידי בתי הספר התיכוניים בפרט.

יותר מאשר ידיעות ומידע חדש, המאמרים בקובץ זה מעלים שאלות רלוונטיות לימינו בעניין זיכרון המלחמה, השלכותיה על העולם היהודי ודרכי הנצחה. יהודים רבים בני הזמן במדינות שונות ובדרכים שונות היו מודעים לגודל השעה, ניסו לעצב אותה ולהנחיל את לקחיה לדורות. נשאר האתגר להמשיך בדרכם.

אנו מודים לכל העוסקים במלאכה של הוצאת קובץ זה - למחברים ולקוראי המאמרים על הערותיהם החשובות, לעורכי הלשון על הליטוש המקצועי של הדברים, ולסגל

המינהלי של מכללת אפרתה על העזרה בארגון הכנס ובהוצאת קובץ המחקרים שלפניכם.

מיכל בן יעקב, בן־ציון קליבנסקי וג'ודי באומל־שוורץ
העורכים